

WITTMAN TIBOR

A MONOKULTÚRÁK TÖRTÉNETÉHEZ A KARIB TÉRSÉGBEN
ÉS VENEZUELÁBAN
(XVI—XVIII. sz.)

Előző tanulmányunkban a kubai dohánytermelés útját kísértük el a virágzástól a cukorültetvényektől elszenvedett vereségéig.¹ Az eddigi felfogástól eltérően ezt nem kizárólag a spanyol kincstár dohányfelvásárlási monopóliumával és árpolitikájával magyaráztuk, inkább igyekeztünk a gyarmati gazdaság általános fejlődési törvényeibe beágyazni a *vega* hanyatlásának tényezőit. Jelentős körülmény, hogy a *vega*, a dohánytermelő kisgazdaság mint a paraszti ártermelés bázisa már az állattenyésztő *haciendával* szemben is visszavonulásra kényszerült, és a rabszolga munkaerőre alapozott cukorültetvények már egy szerkezetében meggyengült dohánygazdaság felett diadalmaskodtak. A természeti okok, amelyek speciális igényeket támasztanak a dohány termelésével szemben, csak részben adnak magyarázatot a jelzett folyamatra, annál is inkább mert más területeken hasonló természeti feltételek között a dohánygazdaság sorsa a kubaitól eltérően alakult.

Hogy szélesebb horizonton válhassék áttekinthetővé a dohány sorsa a spanyol gyarmati korszak századaiban, kívánatos más Karib térséghez tartozó területek bevonása is a vizsgálatokba. Minthogy a rendszeres, levéltári anyagon alapuló kutatások csak kezdet kezdetén vannak, és különösen az adatsorozatok nagyon nehezen hozzáférhetők, a kiadott anyag alapján szeretnénk felhívni a figyelmet néhány szempontra, kiemelni néhány fontosabbnak látszó adalékot és nem utolsó sorban bizonyos összehasonlító megállapításokat megkockáztatni.

*

Rendkívül hiányosak ismereteink a nyugat-európai ipari termelés és az amerikai gyarmatok gazdasági fejlődése közötti összefüggések terén. A nyugati manufaktúrák, az ipari tőke születéséhez szorosan kapcsolódik két alaptényező: az amerikai monokultúrák bőségben áradó termékei és az európainál lényegesen olcsóbb munkaerő, amelyet az indiánok tömegei mellett a kirabolt Afrika emberanyaga szolgáltatott a rabszolgakereskedelem révén. Így kapcsolódnak egybe három kontinens gazdasági és társadalmi kölcsönhatásában az európai kezdeti tőkefelhalmozódás nyertesei és vesztesei.

Vegyünk egy példát. A XVII. század első felének holland iparában kiemelkedő szerepet kapott a cukorfinomítás.² Vätjen alapvető tanulmánya szerint 1638-ban

¹ A kubai gazdaság válaszüton (1700—1762). Századok 1965. 4—5. sz.

² Vö. Wittman Tibor: Németalföld aranykora. Budapest 1965. 138—157. l.

a holland uralom alatt álló *brazil* területen 166 cukormalom működött. Egy cukorüzemben (engenho) ahol a cukornádat préselték, és az összes folyamatot elvégezték a cukor durva formában való nyeréséig, mintegy 120—150 munkás dolgozott. Az üzem tulajdonosa, a nagy ültetvényes szétosztotta cukornádföldjét európai munkafelügyelőknek, lavradoroknak, akik a „partidójukat” a rendelkezésükre bocsátott rabszolgákkal műveltették. Kb. 20 rabszolgája volt a lavradornak, aki megállapított cukornádmennyiséget szolgáltatott az ültetvényes vállalkozónak. Az ültetvényesnek a következő költségeket kellett vállalnia: fenntartotta a központi épületeket az előállítás eszközeivel együtt, táplálta a lavradorokat és a rabszolgákat, a munkafolyamatokhoz 30—40, a szállításhoz 10—12 ökröt tartott.³ Fr. Mauro kimutatta, hogy a brazil cukorültetvények deficitesek, kevéssé rentábilisak voltak.⁴ Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a hollandiai cukoripar és kereskedelem a Nyugati Indiai Társaság segítségével nemcsak a gyarmati rabszolgamunkaerő hasznát tette zsebre, hanem még az ültetvényesekéből is jókorát lekanyarított. Az afrikai eredetű rabszolgáktól a lavradorokon és ültetvényesvállalkozókon keresztül a hollandiai iparos-vállalkozóig és az amszterdami és más nagykereskedőig húzódó lánc a kizsákmányolásnak illetve kizsákmányolásnak különböző válfajait egyesíti: a gyarmati gazdaság rabszolgakizsákmányolása mellett az európai manufaktúra bérkizsákmányolását.

Brazília 1660-ig uralta a latin-amerikai cukortermelést, ekkor nagy csapást mért rá a Colbert által bátorított francia Antillák és az angol tőke erősödését követő Brit Nyugat India ekkor megizmosodó cukorültetvényes gazdálkodása. Ámde a XVII. századi angol, főleg a francia cukorfinomító ipar fejlődését, színvonalát alig ismerjük, csak a XVIII. századtól kezdve tudjuk részletesebben nyomon követni, amikor a cukorültetvény egyeduralma az angol és francia Antillákon vitathatatlanul vált.⁵

Talán az anyaországi cukoripar fejletlenségével is összefüggésben van az a körülmény, hogy a Nagy Antillák spanyol gyarmatain a cukorgazdaság a XVII. század második feléig nem tudott előre törni, monokultúrává pedig csak a XVIII. században kezd válni, úgy hogy a kisárutermelő gazdaságok és az egyéb termelvények nem szorultak le egészen a küzdőtérrel. Ennek oka nem az a patriarchális viszony, ami a spanyol ültetvényeseket és rabszolgákat Sidney W. Mintz szerint jellemezte.⁶ Hispaniola szigetén a XVI. század elejétől kezdve volt cukorkivitel, a század közepén Santo Domingo 12 regidora közül 9 cukorültetvényes volt. Innen terjedt át a cukornád Kubába és a kontinensre.⁷ 1522-től kezdődik az indiánok néger rabszolgákkal való helyettesítése. V. Károly madridi és toledói palotái nagyrészt a hispanolai cukorjövödelmekből épültek.⁸ A kezdet után azonban nem következett a folytatás.

Mi előzte meg a XVII. század végétől fokozatosan kibontakozó cukormonokultúrát a Kis és Nagy Antillákon?

³ Hermann Wätjen: Das holländische Kolonialreich in Brasilien. Haag-Gotha 1921. 269—274. l.

⁴ Frédéric Mauro: Le Portugal et l'Atlantique. Paris 1960. 213—219. l. Uő: Concepts économiques et économie coloniale à l'époque du capitalisme commercial (1500—1800).

⁵ Vö. Fr. Mauro: L'économie européenne et l'Atlantique Sud aux XVIIe et XVIIIe siècles (Brésil et Portugal). Coimbra 1965. 7. l.

⁶ Guerra y Sánchez főművének fordítása: Sugar and Society in the Caribbean. An Economic History of Cuban Agriculture. New Haven and London. 1964. Mintz előszava XXVI. l.

⁷ M. Inchausteguy: Historia Dominicana I. Ciudad Trujillo, 1965. 72—74. l.

⁸ Pierre-François-Xavier de Charlevoix: Histoire de l'isle espagnole ou de S. Domingue. I. Paris 1730. 422. l.

A francia Antillákön a cukorültetvények uralma előtti kisparaszti „polykultúrák” felfedezése Gabriel Debien érdeme.⁹ Az ültetvényes családok levéltárainak feltáráásával ő kezdte meg a kutatásokat, de főleg csak a cukortermelés érdekelte, a XVII. század második felétől vette vizsgálat alá a francia gyarmati gazdálkodást, és csak általános megállapításokat tett az addig jelentős dohánytermelés helyzetére. A dohánymonokultúra időnként nagyon hasznothajtó, de általában kockázatos volt, a francia kormányzat biztosabb bevételi forrásokat akart, amelyek nincsenek annyira kitéve a klíma viszontagságainak. A klimatikus szempontoknál is fontosabb volt a francia merkantilizmus mohósága. Általában a monokultúrák fejlődése a következő: XVII. század végéig a dohány, ezután következik a cukor, 1775 táján a kávé osztozik a cukor hegemoniájában.¹⁰

A XVII. század közepén még a dohány volt a fizetési eszköz, az Antillákra került telepes „engagék” ruhát és évi 100 font dohányt kaptak. A dohánytermelés hanyatlását a dohány értékcsökkenése fejezte ki, 1680 után már cukrot adtak az „engagénak”. Sajnos, a kutatások még nem rendelkeznek pontos adatokkal a dohány és cukor szerepcseréjére.¹¹ Bár az „engagé” telepes nem a szabad kísérőtermelő európai kategóriájával azonos (inkább csak a föld feltörését végezte el, és visszatért az anyaországba a szerződés letelte után), az azonban tény, hogy a cukorültetvény előnyomulásának és győzelmének feltétele a rabszolgaimport növekedése volt, ami az „engagement” rendszerét feleslegessé tette. 1738-ban Martinique lakossága már 74,042 volt, ebből fehér, 16,267, rabszolga 57,775. Guadeloupe 42,653 lakosa közül 33, 903 volt a rabszolgák száma, Haitin 131,433-ból 117,411.¹²

A „révolution de la canne”, a cukormonokultúra győzelme bonyolult összefüggésben van a Compagnie des Indes Occidentales és a magánvállalkozók ellentéteivel és az állami beavatkozással. Egy bizonyos: mind a dohány — mind a cukortermelés a termelőket egészen lefoglalja, nem ad lehetőséget, hogy élelmiszertermeléssel biztosítsák ellátásukat. Éppen ezért e kis szigetek nemcsak ipari, hanem élelmezési vonatkozásban is függtek az anyaországtól.¹³ Az anyaországtól való közvetlen függést a *procureur*-ök és a *gérant*-ok, a cukorültetvények adminisztratív vezetői fejezték ki leginkább, akik megbízatásuk leteltével visszatértek Franciaországba. Bizonyos ellentétek voltak köztük és az ültetvényesek között, akik a lehető leggyorsabban még akartak gazdagodni, és nem törődtek egyes iparcikkek belső előállításával. Az ültetvények a brazil enghókhhoz hasonlóan nem voltak rentábilisak, a munkaerőhiány, a szeszélyes klíma (esők, fagyok, földrengések) gyakran tették őket deficitessé.¹⁴

Tanulságos a dohány visszavonulásának néhány mozzanata a francia szigeteken. Tortuga szigetét a franciák 1640-ben foglalták el, és katonai szempontból sokra értékelték, Poincy kormányzó a Richelieu-nek írt levelében „Santo Domigno citadellá-

⁹ Vö. erről *V. M. Godinho*: *Industrie et commerce antillais: Sur le sucre des Antilles*. Cahiers des Annales 4. Paris 1949.

Abdoulaye Ly: *La formation de l'économie sucrière et le développement du marché d'esclaves africains dans les îles françaises d'Amérique au XVIIe siècle*. Présence Africaine N. 13. 1957. avril-mai. 12. 1.

¹⁰ *Jean Pouquet*: *Les Antilles françaises*. „Que sais-je?” Paris 1964. 35—36. 1. A kávétermelésre *G. Debien*: *Études antillaises (XVIIIe siècle)*. Paris 1956. 137. 1.

¹¹ *G. Debien*: *La société coloniale aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Les engagés pour les Antilles (1634—1715). Paris 1952. 63, 159. 1.

¹² *Victor Schoelcher*: *Esclavage et colonisation*. Paris 1948. 89. 1.

¹³ *Gaston-Martin*: *Histoire de l'esclavage dans les colonies françaises*. Paris 1948. 19. 1.

¹⁴ *G. Debien*: *Une plantation de Saint-Domingue. La sucrerie Galbaud du Fort (1690—1802)*. Le Caire 1941. 123—128. 1.

jának” nevezte.¹⁵ A dohány itt jól megtermett a század első felében, de már a kormányzóknak Colberthez írott levelében arról olvasunk, hogy a lakosoknak megcsappant a termelési kedve. Az alacsony felvásárlási árak nagyban járultak ehhez hozzá, a termelők kivándorlásra gondoltak. A „ferme du tabac” nevű adóilleték itt is, Haitin is súlyos teherként nehezedett a dohánytermelőkre. A század utolsó évében M. de Galifet azt a véleményét fejezte ki, hogy mivel erős tőkével rendelkező vállalkozók nem jönnek Haitibe, a tőkefelhalmozásra semmi sem lenne oly alkalmas mint a dohány. Ámde ekkor már Franciaországban is kezdték termelni a dohányt, a haiti dohányt be sem engedték az országba. 1687-ben megszűnt működni az egyetlen jelentős haiti dohánygyár, 1724-ben viszont már 200 cukormalom dolgozott.¹⁶ A francia forradalom évében ezek száma 793-ra emelkedett, 789 gyapotültetvény és 3117 kávéültetvény és indigóültetvények egészítették ki az összképet.¹⁷ Haitiben soha nem volt erős a dohánytermelés, a XVI—XVII. században a fő kiviteli cikk a bőr volt.¹⁸

A dohány vereségének a története a francia Antillák történetének egy ma még meg nem írt fejezete. Különösen azért tanulságos, mert a holland tőkének és rabszolgaimportnak jelentős szerepe van benne, és így a kereskedelmi tőkék harcára és összefonódásaira is fény derül.¹⁹

Az Antilla szigetek legfőbb problémája a munkaerőszükséglet kielégítése volt a tárgyalt századokban. A rabszolgák importja az angol Antillák ültetvényes gazdálkodását lendítették fel leggyorsabb ütemben. Ismeretes a barbadosi és jamaicai kistermelők kiszorulása a rabszolga ültetvények térhódítása következtében. A XVIII. században az angol szigetek gazdaságát szintén a cukortermelés vezető szerepe jellemzi, de a többi termékek arányosabban oszlanak meg mint a francia gyarmatokon. Abban megegyezik ezekkel, hogy csaknem teljesen eltűnt a dohányexport. Az észak-amerikai angol gyarmatok az ilyen irányú szükségleteket teljesen kielégítették. Mindössze az 1787-es jamaicai exporttételek között találkozunk 18,140 font dohánnyal. Ugyanebben az évben csak gyapotból 1 096 467 fontnyi ment ki.²⁰ Barbados, Grenada, St. Vincent, Leeward Islands kiviteli listáin ebben az időben már említést sem tesznek a dohányról. Bryan Edwards alapos, statisztikai adatokban gazdag könyve (1793-ból) a dohánytermelésről már semmit sem ír, ugyanúgy más, korábbi művek sem.²¹

A Comitee of Legislature in Jamaica 1799-es jelentése szerint a szigeten volt 105,232 acre cukorültetvény, 15,343 acre kávéültetvény és 7771 acre élelmiszert termelő föld. 1792-ben 140 000 rabszolga dolgozott a 767 cukorültetvényen, míg a 607 kávéültetvényen csak mindössze 21 000. A kiviteli listán a cukor és kávé mellé még a gyapot szerepel jelentős tételként.²² Jamaica adta az összes angol gyarmatok

¹⁵ Pierre Vaissière: Saint-Domingue. La société et la vie créoles sous l’Ancien Régime (1629—1789). Paris 1909. 377. l.

¹⁶ Pierre-François-Xavier de Charlevoix: i. m. 114—115., 124., 363—364., 489—490. l.

¹⁷ James Barskett: Histoire politique et statistique de l’île d’Hayti, Saint-Domingue. Paris 1826. 502. l.

¹⁸ Karl Kemp: Die wirtschaftlichen Verhältnisse der Republik Haiti einst und jetzt. Bonn 1909. 29. l.

¹⁹ Abdoulaye Ly: i. m. 21—22. l.

²⁰ Bryant Edwards: The History Civil and Commercial of the British Colonies in the West Indies. Vol. I. London 1793. 232. l.

²¹ Bryant Edwards: i. m. I. vol. 355., 381., 406., 463. II. vol. tárgyalja a mezőgazdasági terményeket. A cukorról 64 oldalt ír, a dohányról semmit. Vernon: A New-History of Jamaica. London 1740. (2. ed.). Névtelen szerző: Histoire de la Jamaïque. I. Londres 1751.

²² William Joung: The West-India Common-place Book: shewing the interest of Great Britain in its Sugar Colonies. London 1807. 3., 14., 15. l.

cukortermelésének felét, kávétermelésének 3/4 részét. Tehát a francia gyarmatokhoz hasonlóan, az angol „cukorgyarmatokon” is jelentősen megnőtt a XVIII. század végén a kávé jelentősége. Haitiben 1790-ben a cukorültetvények száma hasonló volt (793), de mellettük jelentős szerepet játszott a 3117 kávéültetvény és a 3160 indigóültetvény.²³

A jamaicai cukorültetvény beruházási költségei igen magasak. Egy 600 acre nagyságú cukorültetvény esetében:

600 acre föld ára	
300 acre cukornádföld felszántása	
100 acre élelmiszer termelés céljából való megművelése	
100 acre feltörése „guineai fűvel” bevetés céljából.	

Ezeknek az értéke és bekerítésük 241,800 livre tournois-t tesz ki. Ehhez jönnek a következő beruházások:

épületek	135,840 livre
250 néger rabszolga	300,000 livre
80 marha	20,000 livre
60 öszvér	28,000 livre
<u>Az egész beruházás</u>	<u>726,440 livre</u>

Ezzel szemben egy 300 acre földdel és 100 négerrel rendelkező kávéültetvény beruházási költsége 223,812 livre tournois. Az évi kiadások: 10,212 livre. A negyedik évben a haszon már 17,832 livre, az ötödik évben 56,032 livre.²⁴

A kávétermelés gyors előretörését a rentabilitása is magyarázza. A cukorral együtt ebben az időben lett a kávé is a középrétegek fogyasztási cikke. A cukor iránti kereslet megnőtt, amit a jamaicai cukorárak emelkedése is jelez.²⁵

1773-ban	1 hogshead cukor ára 17,10 font
1787-ben	1 hogshead cukor ára 21,00 font
1791—92-ben	1 hogshead cukor ára 30,00 font

Hasznos lenne az észak- és latin-amerikai angol gyarmatok beható összevetése a XVIII. század közepének kiviteli statisztikája alapján. A *Gentleman's Magazine* 1766-os cikke azt állítja, hogy a déliek összehasonlíthatatlanul gyorsabban fejlődnek mint az északiak. A fő termékek: a cukor, indigó, fűszerek stb., a dohány nem nyer említést.²⁶ A kivitel szempontjából a déli angol gyarmatok előnyben lehettek még ekkor is, de a kivitel és behozatal aránya tekintetében meglehetősen hátrányos a déli szigetek helyzete: erősen passzív kereskedelmi mérleggel és főleg a belső ipar teljes hiányában már nem lehet a déli gyarmatok fölényéről beszélni. A *Leeward* (sótavento) szigetek 1715—17 közötti kereskedelmének adatai is szemléltetik ezt:

	Behozatal (font)	Kivitel (font)
Antigua	185,059	30,855
Montserrat	34,485	4,921
Nevis	34,485	12,729
St. Kitts	98,772	11,182

²³ *Edwards Bryan: Histoire civile et commerciale des Indes Occidentales, Paris 1804. 463. l.*

²⁴ *I. m. 307—309., 339—340. l. Az angol kiadásban 299—301. l.*

²⁵ *William Joung: i. m. 57. l. 1 hogshead=286,2 liter.*

²⁶ *Alan Burns: History of the British West Indies. London 1954. 492. l.*

Azokról a szigetekről van szó, amelyeknek prosperitása Barbados ültetvényeseit tiltakozásra készítette.²⁷ Barbados teljesen a cukormonokultúra útját járta, míg e kis szigeteken a gyapottermelés is jelentős volt.

Vessünk pillantást az angol „mintagyarmattá” fejlődő *Trinidad* szigetére is, amely 1797-ig spanyol gyarmat volt. Az 1757. április 28-i Port of Spain-i városi tanácsülés arról panaszkodik, hogy kevés a lakos, azok is szegények, nincs pénz, súlyosak az ellátási nehézségek, a földművelést a szerszámok hiánya is akadályozza. 1777-ben javaslat született arra, hogy a francia Antillákról hozzanak ültetvényeseket és rabszolgákat. A spanyol Bourbonok „felvilágosult” gazdaságpolitikai törekvései Trinidadon is éreztették hatásukat: a kormányzó biztosokat nevezett ki a népesség megszámlálására, az ültetvények helyzetének felmérésére és az utak felügyeletére, majd 1789-ben intézkedett a rabszolgák védelméről. A spanyol uralom végén, 1797-ben a sziget lakossága 17,643, ebből néger rabszolga 10, 009.

Az ültetvények számbeli megoszlása:²⁸

159 cukorültetvény

130 kávéültetvény

103 gyapotültetvény

60 kakaóültetvény

Trinidadon tehát ekkor még nem beszélhetünk monokultúráról, ez az angol megszállás után fejlődött ki. A szomszédos sziget, *Tobago* a XVII—XVIII. században valósággal senki földje volt. 1678-ban holland, 1748-ban francia, 1763-ban angol, 1783-ban francia, végül 1793-ban illetve 1802-ben angol fennhatóság alá került a sziget.²⁹ Elmaradott állapotának az is oka, hogy a barbadosi ültetvényesek vetélytársat láttak a tobagói ültetvényesekben, és minden eszközt megragadtak, hogy hátráltassák őket. Az első francia megszállás idején a cukornád uralkodó termelvénné vált. 1790-ben mintegy 1,100 tonna cukrot termeltek, 37 cukorkészítő üzem működött. A gyapottermelés állott a második helyen. 1790-ben 14,170 rabszolga volt a szigeten. A rabszolga munkaerő az elmúlt 20 esztendőben hatalmasat növekedett: 1771-ben még csak 4716 volt a számuk.³⁰

A spanyol Antillák helyzete viszonylag ismertebb. Egyedül *Puerto Rico* gazdasági fejlődése (XVIII. század) tesz fel fogós kérdéseket a kutatóknak. Csak korrekciókkal tudjuk elfogadni Mintz álláspontját, aki a kisültetvényes gazdaság jelentőségének túlbecsülésével Kubához hasonlítja ebben a században.³¹ Igaz, hogy a század első felében az angol-spanyol ellentétek zavarták a sziget rabszolgákkal való ellátását, de a kávétermelés bevezetése után a rabszolgaimport nagyon meggyorsult. 1755-ben a *Compañia de Barcelona* majd egyének és csoportok vállalták rabszolgák szállítását. 1775-ben 70,2601 lakos közül 7,487 volt rabszolga, akiknek a száma 1794-ben már 17,500-ra emelkedett.³² A rabszolgáültetvényeken kívüli telepések nem rendelkeztek

²⁷ I. m. 339. l.

²⁸ *Eric Williams: History of the People of Trinidad and Tobago.* London 1964. 28—29., 40—47. l.

²⁹ *Gertrude Carmichael: The History of the West Indians Islands of Trinidad and Tobago* 1498—1900. London 1961. 304—306. l.

³⁰ *Eric Williams: i. m.* 55—59. l.

³¹ *Guerra y Sánchez: Sugar and Society* c. művének bevezetőjében.

³² *Luis M. Diaz Soler: Historia de la esclavitud negra en Puerto Rico.* (1493—1890). Madrid, s. d. 91. l.

olyan erős élcspattal mint a kubai dohánytermelő veguerók. Puerto Ricóban is volt dohánytermelés, de csak a belső szükségletek kielégítésére, nem a külpiacra.³³

Raynal szerint 1778. január 1-én a szigeten 5861 ültetvény volt, ezeken a következő volt a termés:³⁴

19,556	mázsa rizs
15,216	mázsa kukorica
11,163	mázsa kávé
7,458	mázsa dohány
2,737	mázsa cukor
1,114	mázsa gyapjú

Egy francia utazó a XIX. század elején a mezőgazdaság elmaradását négy okkal magyarázza: 1. a fizikai munka megvetése (a telepések részéről), ami abban nyilvánul meg, hogy 136 000 lakost 17 500 rabszolga tart el, 2. a járható utak hiánya, 3. az élelmiszerek külföldre való eladásának tilalma, 4. az eke felhasználásának hiánya.³⁵ Ugyanez a szerző leírja, hogy Puerto Ricóba az Egyesült Államokból gabonát, Kubából cukrot és viaszt, Marguerite-ből sót, Santo Domingóból dohányt, disznót, Dél-Amerikából rizst szállítanak.³⁶ Tehát annak ellenére, hogy a szigeten jelentős szerepet játszott az élelmiszertermelés (rizs, kukorica) és ez megakadályozta, hogy monokultúra alakuljon ki, Puerto Rico élelmiszerbehozatalra szorult.

E példa is mutatja, hogy a monokulturális út elkerülése nem jelent magasabb fejlettségi fokot a gyarmati viszonyok közepette, a természetes gazdálkodás színvonalán. Nem egyedül a gyarmati monopóliumok rendszerét kell hibáztatni. A szigetek egyenlőtlen fejlődése, a szigetek ültetvényeseinek konkurrencia harca és mindenekelőtt a rendkívül alacsony népesség legalább annyira meghatározta a Karib térség szigeteinek sorsát, hogy a csempészettről ne is beszéljünk.³⁷ E szigetek állandóan érezték két kereskedelmi pólus vonzóerejét és túlsúlyát. Amint egy 1721-es, a kakaókereskedelemtől szóló emlékirat megemlíti, Santo Domingo gazdasági életére a havannai és caracasi kereskedőtársaságok ránehezednek.³⁸ Az egyik pólus, Kuba centrális forgalmi szerepe ismeretes. Hátra van, hogy a Karib szigetekkel oly szoros gazdasági kapcsolatban álló Venezuela fejlődésének néhány, főként a monokultúrák vonatkozásában felvetődő kérdését röviden érintsük.

Hogy a venezuelai monokultúrák történeti szerepe világosabban kidomborodhasson, foglaljuk össze az Antillák ezirányú fejlődését.

1. A XVII. század második harmadáig bezárólag legfeljebb a francia Antillákon lehet olyan fejlődésről számot adni, amely a *dohánymonokultúra* felé tartott. A dohány azonban természeti adottságainál fogva nem alkalmas arra, hogy egy nagyobb szubtrópusi terület rá alapozza létét.

Eddig az időpontig már teljesen kifejlődött formában virágzott a rabszolgamunkaerőre épített *cukorültetvényes gazdaság* Brazíliában.

³³ *Iñigo Abbad y Lasierra*: Historia geográfica, civil y natural de la isla de San Juan Bautista de Puerto-Rico. Puerto-Rico, 1866. 309—310. I. Iñigo Abbad művéről vö. *Isabel Gutiérrez del Arroyo*: Historiografía puertorriqueña. San Juan 1957. 11—14. I.

³⁴ *André-Pierre Ledru*: Sainte-Croix et Porto-Ricco. Paris 1810. 2. vol. 172—173. I.

³⁵ *André-Pierre Ledru*: i. m. 175—176. I.

³⁶ I. m. 179. I.

³⁷ Vö. *Tomás Blanco*: Prontuario histórico de Puerto Rico. 1943. San Juan. 46. I.

³⁸ *Emilio Rodríguez Demorizi*: Apuntes y documentos del comercio en la América. Clío (Órgano de la Academia Dominicana de la Historia). Núm. 109. 1957. enero-marzo. 105—106.

2. A brazil cukor hegemóniáját megdöntötte a francia és brit Antillák (főleg a kis szigeteket) területén a XVII. század második felében hirtelen kibontakozó *cukor-monokultúra*

A Nagy Antillákon megkezdődött a cukor térhódítása, de a XVIII. században Jamaica és Haiti kivételével sehol sem vált monokultúrává. Haitiben erről csak a század végén beszélhetünk,³⁹ de Jamaicában az 1739-es Cukor Törvény idején már klasszikus formában prosperált. 1768-ban 651, 1786-ban már 1061 cukorzüzem volt Jamaicában. 1731—1770 között a cukorexport megháromszorozódott. A század közepén kezdődött itt a kávétermelés.⁴⁰ A spanyol Nagy Antillákon a cukormonokultúra csak a XIX. században fejlődik ki.

Két termék több helyen szorosan felzárkózott a dohány, illetve a cukor mögé, de nem vált monokultúrává a termelése. A *kávé* az egyik, amely a Nagy Antillákon a XVIII. század második felében gyorsan tört előre, a másik az *indigó*, amely elsősorban a francia Antillákon virágzott. Az európai indigókereslet a textilkapitalizmus fejlődésével párhuzamosan nőtt. Colbert idejétől kezdve az indigótermés súlypontja Martinique-ről Haitibe tevődött át, ahol a XVII. század végétől a XVIII. század második harmadáig, a cukor előretöréséig az indigó volt a legfőbb termék. A nagyüzemi indigóföldeket 1740 tájékán átalakították cukorültetvényekké. Annak ellenére, hogy az indigó a cukor, a kávé és gyapot után Haitiben a negyedik helyet foglalta el rangsorban, 1791-ben még mindig 3160 indigóterület volt.⁴¹ Ekkor már Észak-Amerikában és Venezuelában is elterjedt az indigó. Venezuelában azonban azt a szerepet sem játszhatta amit Haitiben.

Venezuela a XVI. században a legelmaradottabb spanyol gyarmatok közé tartozott. A Welserek és V. Károly közti szerződés nyomán csak a parti részek kerültek a telepítési övezetbe, az ország középső részeit csak a század derekán gyarmatosították. Lassú volt a népességnövekedés, a fővárosnak, Caracasnak még 1636-ban is csak 1500 lakosa volt. 1600—1607 között Venezuela csak 820 fehér lakost számlált a 17 960 indiánnal szemben. 1804-re Caracas népessége 42 000-re, az országé mintegy 800 000-re emelkedett.⁴² A két időpont között nagy fordulatokat tett meg a venezuelai lakosság.

Noha a gyarmati gazdaság alapja a XVI. században az állattenyésztés és a „hátók” körül létrejött falvak voltak, határozott ütemben bontakozik ki főleg egyes partvidéki területeken a *dohánymonokultúra* körvonala. A század végén Maracaibo kikötőjéből évente 25 000 libra, azaz 1000 arroba (1 arroba = 11,5 kg) guanare-i dohányt exportáltak, 1606-ban La Guaira kikötőjén 15 425 libra, 1607-ben 35 800 ment ki. A partvidéki dohánymonokultúra a többi termelvény elhanyagolására vezetett, ezért maga a caracasi Cabildo (városi tanács) kérte a kormányzatot, hogy vessen véget a dohánytermelésnek, amely nagymértékben kedvezett a csempészetnek. Erre válaszként jött az 1606-os királyi rendelet, amely a tilalmi zónában 10 évre elfiltotta a dohánytermelést.⁴³ Barinas, a legjobb dohányok földje nem tartozott bele a zónába.

³⁹ Vö. *Ignacio Gala*: Memorias de la colonia francesa de Santo Domingo con algunas reflexiones relativas a la isla de Cuba. Madrid, 1778. 95—96. stb. A rabszolgakizsákmányolás okozta rendkívüli társadalmi feszültségre *G. Débien*: L'esprit de St. Domingue (Un manuscrit de Lory). Revue de la Société Haïtienne d'Histoire de Géographie et de Géologie. Juillet-oct. 1958. 27—29. l.

⁴⁰ *Mary Manning Carley*: Jamaica. The Old and the New. London 1963. 38. l.

⁴¹ *Dauril Alden*: The Growth and Decline of Indigo Production in Colonial Brazil: A Study in Comparative Economic History. The Journal of Economic History. 1965. XXV. No. 1. 42. l.

⁴² *J. M. Siso Martinez*: Historia de Venezuela. (5. ed.) Venezuela-México 1956. 71—72. l.

⁴³ *Eduardo Arcila Farias*: Economía colonial de Venezuela. México 1946. 81—82. l.

A caracasi hatóság álláspontját nem felső nyomás, hanem valószínűleg a spanyol és portugál származású földesurak (a két ország ekkor perszonálunióban egyesült) vetélkedése határozta meg. Azaz: Venezuelában nem a spanyol gyarmati gazdaságpolitika volt a primer tényező a dohánykultúra derékba törésében. Az eredmény teljes gazdasági csőd volt, ezért már 1612-ben kérte a Cabildo a tilalom felfüggesztését, ami meg is történt. 1615-ben Spanyolországban már 91 000 libra dohányt szállítanak, 1621-ben 73 370-et. Az 1615-ös adat egyben a XVII. század rekordja is volt, csúcspont, amely után a csökkenés, hanyatlás következett. A virginiai dohány versenyt a venezuelai dohány nem bírta, ugyanakkor azok a kisérdőbirtokosok és indiánok, akiknek a dohányját a csempészet dobta a piacra, nem kaptak semmi támogatást a nagybirtokosok érdekeit képviselő caracasi városi vezetőségtől. A legjobb barinasi dohány csak levél formájában exportálódott, nem dolgozták fel porrá, tubákká.⁴⁴

Ugyanúgy mint a francia Kis Antillákon, a dohánytermelés kezdeti nekilendülés után a nagybirtokosok ellenállása és az észak-amerikai konkurrencia következtében vereséget szenvedett Venezuelában is. A dohány itt még a pénz formáját sem öltötte fel, a XVI. században a gyöngy játszotta a számolópénz szerepét. A következő században egy, a monokultúra szintjére emelkedett termék, a kakaó vette át az uralmat a dohány detronizálása után.

A XVII. századi venezuelai kakaó fő iránya Mexikó volt, 1620—1700 között 357 766 fanegát (1 fanega = 15,5 liter) szállítottak ide, míg Spanyolországba csak 71,595-öt. A kakó fejében a XVIII. század végéig átlagban évi 500 000 peso-t kapott Mexikóból nemesfémbe a venezuelai gazdaság, és ez lehetővé tette a fémpénz elterjedését. Ennek a jelentősége rendkívül nagy lesz a XVIII. században: ez adta meg a lehetőségét a hazai kereskedőtöke fellépésének a monopól kereskedőtársaságok ellen, amelyek termékkel fizettek a termelőknek. A kakaó ára a XVII. század folyamán alig változott. Az 1620—1650 közötti évek árainak átlaga 107,1 réal (arrobánként), az 1650—1700 közötti éveké 116,6, ami enyhe emelkedést mutat.⁴⁵

A kakaómonokultúra klasszikus korszaka a XVIII. század, melyet 4 korszakra oszthatunk: 1. a Guineai Társaságon keresztül gyakorolt francia befolyás, 2. az angol kereskedelmi befolyás időszaka, 3. a Compañía Guipuzcoana uralmának évtizedei, 4. a szabad kereskedelmi korszak. A háború alatt a kakaó ára csökkent, míg a létfontosságú árucikkek ára megháromszorozódott. Ebből és a későbbi hasonló irányú tendenciából kitűnik, hogy nem fogadható fenntartás nélkül R. Romano tétele, amely szerint a monokultúra esetében a gazdaság fejlődése a főtermék árukivitelétől függ.⁴⁶ A mexikói-venezuelai árucserre illetve a kakaó Mexikóba való exportja sem támasztja alá azt a nézetet, hogy a spanyol kereskedelmi monopóliumok teljesen útját állhatnák a pénzgazdaság fejlődésének.⁴⁷ A gyarmatok közti kereskedelem, főleg a nemesfémtermelők és a tisztán agrárjellegűek közötti forgalom behatóbb elemzése tovább módosíthatja az egyoldalú összképet. Szerepének Romano általi lebecsülése, legalábbis a Karib térség esetében, ahol a hajóút olcsóvá tette a szállítást, nem indokolt.

⁴⁴ *Arcila Farias*: i. m. 83—87. 1.

⁴⁵ Uo. 99—101. 1. és *Arcila Farias*: Comercio entre Venezuela y México en los siglos XVII y XVIII. México, 1950. 134—135. 1.

⁴⁶ *R. Romano*: Mouvement des prix et développement économique. L'Amérique du Sud au XVIII siècle. Annales 1963. N. 1. 68. 1.

⁴⁷ *Ruggiero Romano*: Hispanoamérica en el siglo XVIII. Buenos Aires 1965 (Universidad de la Republica.). 15. l. Magyarul: Spanyol Amerika a XVIII. században. Századok 1965. 3. sz. 490. 1.

Hogy az árakat a „legális” kereskedelem milyen korlátozottan határozhatta meg, arra jellemzőek Pedro José Olavarriaga 1720—1721-es jelentésének adatai. 7 helység dohánytermelését 23 000 arrobában jelölte meg, ebből 19 000 ment exportra, ámde csak 4—5000 arroba jutott ki a hivatalos kereskedelem útján, a többi csempész-áru lett.⁴⁸ Maga a *Guipuzcoa Társaság* is a csempészet elleni küzdelem jegyében jött létre 1728-ban, a partvidék ellenőrzésére. A Társaság monopól jogait az 1735-ös királyi rendelet rögzítette, úgy hogy kizárta belőlük a caracasi Cabildót, amely így kezdettől fogva ellenzéki álláspontot foglalt el a Compañiával szemben. E privilégizált társaság nagy haszonkulccsal kereskedett, a 10 pesoért vásárolt kakaót Spanyolországban 45 pesoért adta el. A kakaóárak a század folyamán csökkentek, ami érzékenyen érintette a kistermelőket. Mexikó és a Karib szigetek felé szállított kakaóért valamivel többet fizettek, ezért akarta megfosztani a Társaság a helyi kereskedő-termelőket e kereskedelem lehetőségeitől. A Társaság történetének monográfusa, Hussey szerint a lakosság éppen a csempészet akadályozását tartotta a legnagyobb bűnének.⁴⁹

A Társaság tevékenysége ellen kirobbant 1749—1752-es León-féle felkelés legfőbb érvelése az volt, hogy az élelmiszer árakat magasan tarotta, ugyanakkor lenyomta a kakó árát. Sikerült ugyan levernü a felkelést, de lehetetlen volt véget vetni a holland kereskedők konkurrenciájának. Egyrészt mintegy 35%-kal olcsóbban adták el az európai áruikat, másrészt többet fizettek a kakaóért, többet annak az árnak a duplájánál is, amit a Társaság adott.

A Társaság alacsony kakaóárjai két folyamatot indítottak el. Egyrészt a termelőket más termelvények (indigó, kávé stb.) felé irányította, és a kormányzat figyelmét is felhívta ezekre (rendeletek jelentek meg a kávétermelés, cukorültetvények és az indigókultúra ösztönzésére). Másrészt egyszerre ösztönözte a belföldi kereskedő-töket és a pénzgazdaságot: a hazai kereskedők ezüstpénzzel fizettek a kakaóért, és így előnyt biztosítottak maguknak a Társasággal szemben. Ha az is pénzt adott a kakaóért, akkor e kereskedők emelték a felvásárlási árat, és erre kényszerítették a Társaságot is.⁵⁰

A venezuelai kakaómonokultúra történetében az intendántúra felállítása fordulópontot eredményezett. Már az 1777-es rendelet felhatalmazást adott néger rabszolgák behozatalára és különböző termékek szabad exportjára, a kakó kivételével, amely továbbra is a Társaság monopóliuma maradt. A rabszolga-munkaerő beáramlása fokozatosan ásta alá a kakaómonokultúrát. Fordítottja történt, mint ami a Kis Antillákon, Jamaicán és Haitin a XVII. század végétől: nem a rabszolgaimport adta meg az alapját a kibontakozó monokultúrának, hanem a monokultúra felbomlása lett a rabszolga munkaszervezet egyik feltétele. E folyamat kiérlelése a XVIII. század utolsó, a szabadkereskedelmi irányzat által jellemezhető évtizedei alatt ment végbe.

A szabadkereskedelem tönkretette a Compañia Guipuzcoanát, ugyanakkor egy másik kötöttséget vezetett be Venezuelában: 1779-től a kormányzat elrendelte a dohánymonopóliumot, ami annak volt a kifejezője, hogy a dohány újra jelentős tényezővé vált az ország gazdasági életében. Főleg a Hollandia felé irányuló dohánykivitel növekedett meg, ide elsősorban a finom minőségű barinasi dohányt exportálták. A La Grita-i dohány is nemzetközi tekintélyt szerzett magának, de nem húzott annyi hasznot a monopóliumból (estanco), mint az előbbi. Amikor 1793-ban az összes városok képviselői a monopólium megszüntetését kérték, egyedül Barinas

⁴⁸ *Arcila Farias*: i. m. 173—175. l.

⁴⁹ *Hussey R. D.*: *The Caracas Company 1728—1784*. Harward, 1934.

⁵⁰ A Compañia faktorának, José de Amenábar 1774-es észrevételei *Arcila Farias* i. művében 268—269. l.

küldötte foglalt másként állást, kifejtve, hogy városa sokat köszönhet az estancónak, elsősorban hiteleket és jó árakat.⁵¹

Venezuela rabszolga gazdaságának alapja, a néger rabszolga munkaerő is megnövekedett a XVIII. század végére: a 1000 000 indián mellett 60 000 néger volt, a többi „barna” (pardo), akik fizikai munkát végeztek. A venezuelai történetírásban nagy viták folytak arról, hogy az ország társadalma osztálytársadalom, kasztrendszer vagy rendiség volt-e.⁵² Gazdasági alapjává ebben az időben mindenképpen a rabszolga munkaerő vált, a mezőgazdasági termelés pedig a kakaómonokultúra kereteit szétfeszítve kapott szélesebb talapzatot.

Ennek feltétele már korábban adva volt, minthogy a venezuelai alföld, a Llanos extenzív marhatenyésztése állandó ellenpólust jelentett a kakaó-tartományokkal szemben. Már a XVII. század közepén 137 680 marháról tett említést Daniel Mendoza, azóta a szám jelentősen megnövekedett, a Llanos pedig külön társadalmat termelt ki, amely az argentin pampák és a mexikói állattenyésztők világával tartott rokonságot. Humboldt mint a gonosztevők paradicsomát írta le, ide menekültek az igazságszolgáltatás üldözöttjei.⁵³ E táj társadalmának az 1810—1830-as felzabardító háborúban kiemelkedő szerepét Germán Carrera Damas tette gondos vizsgálat tárgyává.⁵⁴ Ezeknek az esztendőknél szükségszerűen lett legnagyobb gazdaság- és társadalompolitikai problémája a rabszolgaság illetve a mellette és az ellene felhozott érvek.

Egy szélesebb alapon nyugvó, hazai kreol kereskedők és földesurak érdekeit szolgáló gazdasági rendszer a spanyol uralom alól való felszabadulás esetében még kevésbé tudta nélkülözni a rabszolga-munkaerőt. Amint a caracasi „El Observador Caraqueño” újság 1824. január 22-i számában olvassuk: „A rabszolgaság, akár örökletes akár szerződéses formában, absolute szükséges népeink léte és megmaradása érdekében a nemzet véleménye szerint, mivel a mi földünk összes termelvényeinek elsőrendű termelői az ő karjuk.” Ők termelik az exportcikkeket, nélkülük a gazdasági élet nem mozogna. Ezután a cikk írója jámboran a rabszolgaságot a „filantrópikus” elvekkel igyekszik összeegyeztetni.⁵⁵

Helyesen állapítja meg a venezuelai gazdaság történetírója, E. Arcila Farias, hogy „a mezőgazdaság fejlődése összefüggésben maradt a rabszolgakérdéssel.”⁵⁶ Minthogy a többi latin-amerikai terület, elsősorban a Karib térség esetében hasonló volt a helyzet, érdemes röviden megállni a problémánál, annál inkább, mert R. Romano cikkei, melyeket egyesek a „legkiforrottabb kezdeményezésnek” minősítenek, fel sem veti.⁵⁷ Felvetése és átgondolása haszonnal járhat, különösen, ha nem tévesztjük szem előtt, hogy Latin-Amerika gazdaságát nem lehet a gyarmattartó és a nyugat-európai országok gazdasági fejlődésétől elszakítva szemlélni.

A latin-amerikai rabszolgaság az ültetvényes gazdálkodás formájában az Antillákon, Venezuelában és Braziliában vált a társadalmi viszonyok alapjává. *R. Romano* éppen azzal, hogy egész Latin-Amerikát a természetes gazdaság birodalmába utalja,

⁵¹ Vö. *Depons*: *Viaje a la Parte Oriental de Tierra Firme*. Caracas 1930. Idézve *Arcila Farias*-nál: i. m. 343—344. l.

⁵² *Siso Martínez*: *Historia de Venezuela*, 203. l.

⁵³ *Uo.* 203—206. l.

⁵⁴ *Materiales para el estudio de la cuestión agraria en Venezuela (1800—1830)*. Vol. I. Caracas 1964. Bevezető tanulmány CXVI—CXXIX. l.

⁵⁵ *Materiales*, 371—372. l.

⁵⁶ *Economía colonial de Venezuela*, 406. l.

⁵⁷ *Tullio Halperin Donghi*: *Storia e storiografia dell'America coloniale spagnola*. *Rivista Storica Italiana*. LXXVI. L 1964. 32. l.

zárja ki bizonyos apró de fontos különbségtételek lehetőségét. A rabszolgapiac feltöltése az erőszak jól ismert formájában, csempészet, kalózkodás és háború útján volt lehetséges az ókorban. Ezzel szemben a kérdésünkben szereplő latin-amerikai térség a XVI—XVIII. században a rabszolga-munkaerőt a forgalmi folyamat útján kapta. A rabszolga maga is áru, „a munkaerő megvásárlására fordított pénztőke az állótőke pénzforgalmának szerepét tölti be, s csak fokozatosan, a rabszolga élete munkaképes időszakának lejártá után térül meg”.⁵⁸ Igaz, hogy a pénz csak akkor töltheti be az áruvételben játszott szerepét, ha van rabszolga-áru illetve rabszolga-rendszer, mégis a pénztőke e sajátos szerepe a mi esetünkben *bizonyos mértékben* felbontja a természeti gazdálkodás zárt rendszerét, arról nem is beszélve, hogy a megvásárolt rabszolga „tőkésített érték-többlet” forrása lesz.⁵⁹ A természeti gazdálkodás rendszerébe a tőkés termelés szálai nyúlnak bele, éppenúgy mint ahogy a rabszolga-kereskedelemmel foglalkozó pénztőke egy, a használati értékek termelésére irányuló gazdaságba illeszkedik bele.

Nem kevésbé fontos az a tény, hogy a rabszolgamunka termelvényei „a piacon mint áruk szerepelnek, mint áruk kerülnek bele az ipari tőke körforgásába, valamint az ipari tőkében foglalt érték-többlet forgalmába”.⁶⁰ Ez csak úgy lehetséges, hogy a piac *világpia*c, amelyen a nyugat-európai ipari tőke, a gyarmatok és Európa közti, valamint a gyarmatok között mozgó kereskedelmi tőke és a gyarmatok rabszolga-munkája egy egységes áramkör különböző pontjait jelenti. Marx nyomatékosan hangsúlyozza: „Azt, hogy most az amerikai ültetvénytulajdonosokat nemcsak hogy nevezzük tőkésnek, hanem *ők azok is*, azon alapul, hogy egy, a szabad munkán nyugvó világpiac keretei között léteznek mint rendellenességek.”⁶¹

Rendkívül fontos ennek az összefüggésnek a hangsúlyozása. R. Romano egy közelebről meg nem határozott idézetet hoz, amely szerint „a kapitalizmus teljes kibontakozása (azaz a relatív érték-többlet kizsákmányolása) rabszolgamunkaerővel lehetetlennek bizonyult, mert ezzel műszakilag és társadalmilag nem lehet megszervezni a termelést oly módon, hogy a relatív érték-többlet kizsákmányolása növekedjék”.⁶² Teljesen közömbös a rabszolgaültetvényes gazdálkodás jellegének eldöntésében, hogy abszolút vagy relatív érték-többlet formájában történik-e a kizsákmányolás. Nem is abból a szempontból vizsgálándó ez a munkaszervezeti forma, hogy a „kapitalizmus teljes kibontakozását” eredményezi-e, azaz hogy *önmagában* tőkés jelenség-e. Inkább a tőkés világpiacon belüli funkciója szerint kell meghatározni jellegét. Ezért tartjuk fontosnak a monokultúrák fejlődésének vizsgálatát szorosabban a nyugat-európai manufaktúrákhoz és a nyugati kereskedelmi tőkék egymással való vetélkedéséhez, a kereskedelmi háborúkhöz kapcsolni. Sajnos, ilyen szinoptikus összegezések mindezideig alig történtek. A latin-amerikai természeti gazdaságoknak a világpiacon belüli keretek közötti elemzése egészen más problémákat vet fel, mint az európai, vagy még szűkebben a nyugat-európai áruterelés és naturalgazdaság összefüggéseiből származó eredmények. R. Romano álláspontja neofiziokrata, Quesnay alapján („abondance et non valeur n'est pas richesse. Disette et charté est misère. Abondance et cherté est opulence”) ma már nehéz megközelíteni az általa felvetett problémákat. A belső ipar meglétének hiányából való kiindulás is veszélyes, ha nem járul hozzá

⁵⁸ Marx: A tőke II. Budapest 1953. 487. l.

⁵⁹ A tőke III. Budapest 1951. 876. l.

⁶⁰ A tőke II. 113. l.

⁶¹ A tőkés termelés előtti tulajdonformák. Budapest 1953. 50—51. l.

⁶² Századok 1965. 3. sz. 487. l. Hispanoamérica en el siglo XVIII. 9—10. l.

a világpiacon adottságokkal való számolás. A földműves-iparos-földbirtokos utat csak Európában teheti meg az áru, nem a XVIII. századi Latin-Amerikában.⁶³

Ha R. Romano Dopsch tételeire támaszkodik, mi is megengedjük magunknak Marx termékenyítő észrevételeinek felhasználását, és a mondottakat, idézettek kiegészítjük azzal, hogy bár az ültetvényes gazdálkodást önmagában vizsgálva el kell határolni a tőkés gazdaságtól, viszont a világpiacon termelő ültetvényt a rabszolga-gazdálkodás legfejlettebb válfajának tartjuk, amelyben a földtulajdonos és a munkaeszközök tulajdonosa egy személy. „Ugyanígy a járadék és a profit is egybeesnek, az értékpluszt különböző formái nem válnak szét.”⁶⁴ Mi éppen abban látjuk a latin-amerikai rabszolgaultetvényes gazdasági (bizonyos fejlettségi fokon túl szociális) kulcskérdését, hogy a gyarmatok nyersanyagáért való harcot, következőképpen az ültetvényes hasznát miképpen határozza meg a gyarmatosító országokban gyorsan fejlődő tőkés kizsákmányolás rendszere és az egymás közötti vetélkedés? Ebből a szempontból vitás Haring megfigyelése, aki szerint a XVIII. században a trópusi monokultúrák termékei iránti figyelem és kereslet csökkent, minthogy gyapottal, kukorral, indigóval telítve volt az európai piac.⁶⁵ Amennyiben egyes termékek esetében az európai piac vonzóereje csökkent, az ekkor előretörő Egyesült Államok piaca búsán kárpótolta ezért a latin-amerikai országokat. A felvirágzó katalán ipar és tőke, melyet P. Vilar értékes tanulmánya tett elemzés tárgyává, Spanyolországon belül sem a keresletsökkenés tényezője volt. Az angol tőke érdeklődésének növekedését a XVIII. században Vicens Vives mint a szabadkereskedelmi irányzat, sőt a dél-amerikai országok szabadságának előkészítőjét értékeli.⁶⁶

A rabszolgaultetvényes gazdaság „mikroekonomikus” elemzése ezideig nem történt meg, csupán leírások alapján értesülünk a rabszolga árának, költségeinek, a föld árának, hozamának általános adatairól. A gazdaságok számadásainak rövidebb és hosszabb időtávon való összevetése nélkül nem lehet a rentabilitás kérdéseire választ adni. Humboldt leírja, hogy Kubában a XIX. század elején 184 000 kg cukor készítéséhez 150 rabszolgára van szükség. Közli a rabszolgák árát (450—500 peso) és évi költségét is (40—50 peso). Azt is megtudjuk tőle, hogy az első cukornádültetvény 20—23 évig terem, majd utána 3 évenként újra kell ültetni.⁶⁷ Mindez kevés, valamivel többet csak a XIX. századi ültetvényekről tudunk. Egyedül Debién munkássága úttörő, a francia Antillákon kívüli területeken, több ültetvénytípusban is szükség volna hasonló kezdeményezésekre.

A monokultúrák latin-amerikai szerepe egészében negatív, a gyarmati kizsákmányolás egyik fontos eleme. Mégis, beható elemzésük nélkül lehetetlen megérteni annak a kreol arisztokráciának a társadalmi funkcióját, amely a felszabadító háborúkban a spanyol uralom lezárásában nem kis részben volt érdekelve. E tekintetben nagyonis szembeutó az a különbség, amely az Antillák ültetvényesei és a Tierra Firme kreol földesúri kereskedő vezető osztálya, pl. az érintett venezuelai „gran cacao”-k, a nagy kakaóültetvényesek között fennálltak. Az Antillákon, főleg az angol és részben a francia szigeteken az ültetvényesek tekintélyes része nem tartózkodott a gyarmati birtokokon, hanem Londonban és Párizsban élt. Az angol ültetvényesek gyakran zálogosították el gyarmati földjeiket bankároknak vagy egyes vállalatoknak,

⁶³ R. Romano: Annales 1963. N. 1. 70—74. l.

⁶⁴ Marx: A tőke III. Budapest 1951. 871. l.

⁶⁵ Idézi R. Romano: Une économie coloniale: le Chili au XVIII siècle. Annales 1960. N. 32. 284. l.

⁶⁶ Vicens Vives: Manual de historia económica de España. 3. kiad. Barcelona 1964. 501. l.

⁶⁷ A. de Humboldt: Essai politique sur l'île de Cuba. I. Paris 1826. 211., 234., 245. l.

és a XVIII. század végén sokan tönkre is mentek, a cukoroligarchia elszegényedett, skót és zsidó kereskedők vették át helyüket.⁶⁸ Ez a körülmény nem kedvezett a függetlenségi törekvéseknek és hozzájárult ahhoz, hogy a haiti példa egyértelműen a gyarmattartók oldalára állította az Antillák ültetvényeseit. Az *abszintizmussal* együtt fejtette ki itt a monokultúra és rabszolgaság azt a kárhozatos hatást, amely e térséget a modern időkben — az elmaradottság, társadalmi feszültség és az idegen hatalmak gátlástalan garázdálkodása közepette Latin-Amerika egyik legérzékenyebb ideg-gócává, nemcsak civilizációkat összekötő, ellentétek lecsapódásait elszenvedő, a Mediterraneumhoz hasonló térséggé,⁶⁹ hanem „alkalmi gazdasággá” (*economía de ocasiones*) is tette a XIX. századtól kezdve.⁷⁰

A monokultúrák illetve egy-két termék túlsúlya által meghatározott gazdaságok átalakítását célul kitűző törekvések, elsősorban a felvilágosodás eszmekörében fogant „Ország Barátainak Gazdasági Társaságainak” programjai a mezőgazdaság sokirányú fejlesztésére („*diversificación de la agricultura*”) irányultak. Az az Arango y Parreño aki guinesi birtokán maga is rizst termelt, szélesebb bázisra akarta helyezni a kubai ültetvényes gazdálkodást, hogy a rabszolgák élelmiszerekkel való olcsó ellátása csökkentse a cukortermelés önköltségét.⁷¹ Ez reális program volt, ellentétben a felvilágosodás megszállottjával, Ramirez kubai intendánssal (1815—1820) és egyes értelmiségiekkel, akik a kubai gazdaság átalakításán fáradoztak a monokultúra felszámolásával és kisárutermelő parcellagazdaság létrehozásával, amit Friedlaender „Kis Kuba” programnak nevezett el.⁷²

Venezuelában az „Ország Barátainak Gazdasági Társasága” a felszabadulás idején, 1830-ban az ültetvények támogatását továbbra is fontosnak tartja.⁷³ Az egyes szekciókban lefolyt viták jegyzőkönyveiben külön hangsúly kerül az állattenyésztés, ezen belül a marhatenyésztés fejlesztésére, ami az ország jobb ellátását van hivatva szolgálni, ugyanakkor az exportlehetőséget tágítja és „éleszti a belső ipart”.⁷⁴ Szó esik a gabonatermelés és a kávétermelés segítéséről is. A függetlenségi háború idején a venezuelai közvéleményben immár nem a kakaó, hanem a dohány játszotta a törzs-termelvény szerepét. Boves, a felszabadító harcok idején a katonai szolgálat alól is kész felmenteni a dohánytermelőket, mert amint írja „meg vagyok győződve a dohánytermelés fenntartásának és növelésének szükségességéről, ez a termelési ág ezekben a Tartományokban az egyetlen amely fedezni tudja az állam költségeit”.⁷⁵ 1821-ben a „Kolumbiai Kongresszus” törvényt hoz a dohányexport szabályozására.⁷⁶ Maguk a termelők reményeket táplálnak, a kormányzathoz fordulnak támogatásért. Leírják nyomorukat, ami a dohánytermelés elhanyagolásának következménye. Tisztában vannak, hogy a dohány „az egyedüli termelvény amellyel az állam a jelen körülmények közt számolhat”, ezért kérik, „hogy újból ösztönözzék a termelőket”.⁷⁷ A pénz-

⁶⁸ *Sergio Bagú: Estructura social de la colonia. Ensayo de historia comparada de América Latina.* Buenos Aires 1952. 95—96. l.

⁶⁹ *A. Curtis Wilgus: The Caribbean Area.* Washington 1934. 9. l.

⁷⁰ *Gordon K. Lewis: El fondo histórico de la sociedad del Caribe.* La Torre. 43. 1963. Jul.-sept. 49. l.

⁷¹ Vö. *Ramiro Guerra y Sánchez: La industria azucarera de Cuba.* 1940. Habana. 10—11. l.

⁷² *J. Le Riverend Brusone: Historia económica. Historia de la Nación Cubana III.* 1952. 283. l.

⁷³ *Materiales para el estudio de la cuestión agraria en Venezuela (1800—1830).* Vol. I. Caracas 1964. 540. l.

⁷⁴ *Materiales...* 544—545. l.

⁷⁵ *Materiales...* 144. l. Caracas, 1814. júl. 29.

⁷⁶ *Materiales...* 302—304. l.

⁷⁷ *Materiales...* 130. l. 1814. jan. 26.

ügyi államtitkár különösen a barinasi dohány keresettségét emeli ki, és a felyásárlási ár emelését sürgeti.⁷⁸

Venezuelában a kubai veguerókhoz hasonlóan a dohánytermelés a szegények gazdasági tevékenysége, mivel munkaigényes, de nem tőkeigényes foglalkozás. Az „El Columbiano” caracasi laphoz érkezett 1824. május 5-i levél szerint, amelyet dohánytermelők írtak, a dohánytermelés ösztönzése és a kivitel megkönnyítése „olyan karoknak lenne hasznára, akik más munkára nem alkalmasak”. Szerintük a kistermelők gazdasági fellendítése azt eredményezné, aminek „Washington hazája nagyrészt köszönheti irigylésreméltó virágzását”.⁷⁹

A venezuelai „labradorok” csak azt felejtették el, hogy az Egyesült Államokban az exportképes dohány termelése egyrészt rabszolgaültetvényen folyt, másrészt feldolgozását a hazai ipar, pontosabban a szélesen elterjedt háziipar végezte el. Egyébként a XVIII. század végétől egészen a 1850-es évekig a virginiai dohánytermelés meglehetősen visszaesett.⁸⁰ Sajnálatos, hogy a venezuelai dohány történetét úgy szólván csak a külkereskedelem és az 1779-es monopólium megvilágításában ismerjük valamennyire. Arcila Farias összefoglalásán kívül semmilyen tanulmányra nem támaszkodhatunk. Federico Brito Figueroa marxista igényű legújabb szintézise, amely különösen a latifundismo XVIII. századi elterjedésének, a „composición”-rendszernek szentel figyelmet, semmi újat, még új szempontokat sem ad a kérdéses témakör tanulmányozásához.⁸¹

Itt kell megemlíteni, hogy Brito Figueroa nem elemzi a monokultúra, főleg a XVIII. századi kakaó-hegemónia következményeit sem, mindössze közli az export növekedésének számadatait.⁸²

1700—1709 között	16 227 090	spanyol font
1710—1719 között	21 143 650	„ „
1720—1729 között	27 245 900	„ „
1730—1739 között	51 749 940	„ „
1740—1749 között	46 506 570	„ „
1750—1759 között	63 299 610	„ „
1760—1769 között	63 490 130	„ „
1770—1779 között	59 376 900	„ „
1780—1789 között	71 311 900	„ „
1790—1799 között	81 765 530	„ „
összesen	503 117 220	spanyol font

Azt is megjegyzi, hogy a század végén a földbirtok és a latifundiális ültetvény szinonim fogalmakká váltak a századfordulón. Csak éppen azt nem tudjuk meg, hogy a kakaóültetvények koncentrációja, általában a világpiacra termelő ültetvények fejlődése milyen összefüggésben van az általa hangsúlyozott társadalmi átalakulással, amelyet feudalizálódásnak, „enfeudamiento”-nak nevez. Az európai feudalizmus ismérveinek

⁷⁸ Materiales... 470. l. 1826. febr. 1.

⁷⁹ Materiales... 380. l.

⁸⁰ Harold Underwood Faulkner: Histoire économique des États-Unis d'Amérique. I. 1958. 63., 70., 80—82., 85—87., 131., 201. l.

⁸¹ Federico Brito Figueroa: La estructura económica de Venezuela colonial. Caracas 1963. 157—199., 206.—210. l.

⁸² F. Brito Figueroa: i. m. 243. l.

Venezuelára való alkalmazása nem lehet sikeres, ha csupán a rabszolgák jogi felzabadosulásának oldaláról közelítjük meg a problémát.⁸³

A történészek egy másik tábora az „amerikai utas” fejlődés, a szabad kistelepesi egzisztenciák álláspontjáról vette vizsgálat alá Spanyol-Amerika gazdaságának történeti fejlődését. Ez az irányzat az abolicionizmushoz és Humboldt alapvető megállapításaihoz nyúlik vissza. Ismeretes a nagy német tudósnak a kubai monokultúrát elítélő nézete.⁸⁴ Ha el is tekintünk arról, hogy a birtokfejlődés farmer típusa és a „diversificált” mezőgazdaság a gyarmati Latin-Amerikában nem tartozik a történelem által nyújtott lehetőségekhez, mindenképpen kívánatos lenne az ültetvények árnyékában alig észrevehetően meghúzódó kistermelők viszonyainak nagyobb figyelmet szentelni. Egyelőre még csak néhány statisztikai adatot ismerünk. A problémák érzékeltetésére álljon itt Caracas tartomány kakaó földbirtokainak 1744—1746-os megoszlása:⁸⁵

Birtokkategóriák	Birtokosok száma	Összes földek nagysága ha-ban	Kakaócserjék száma
5 ha alatt	90	191 (1,8%)	91 000
5—9 ha között	61	420 (3,7%)	176 444
10—24 ha között	141	2 398 (21,1%)	1 092 000
25—49 ha között	97	3 233 (28,8%)	1 554 509
50—99 ha között	36	2 401 (21,8%)	1 101 400
100 ha felett	13	2 471 (22,8%)	1 117 568

A 438 birtokos közül 90 a kisbirtokosok kategóriájába tartozott, átlag mintegy 1000 kakaócserjével rendelkezett mindegyik, tehát nem igényelt birtokuk rabszolgát, egy nagyobb család maga is megművelhette. A 10 ha feletti birtokok immár rabszolgáültetvények voltak. A dohánytermelés vonatkozásában még ennyit sem tudunk a kistermelőkről.

Venezuelában — ellentétben az Antillákkal — az encomienda birtokrendszer fennmaradt a XVI. század közepén történt bevezetés óta. Jellemzője a lassú fejlődésen kívül az volt, hogy maximális mértékben igénybe vette az indiánok személyes szolgáltatásait (servicio personal) és az indián női munkaerőt. A XVII. század második felében létező 70 encomienda közül csak 13 termelt kakaót, a legtöbb a kukorica-termelésre volt beállítva. Általában 3—4 napot dolgoztak az indiánok, de egyes területeken (Mérida, Barinas, La Grita) kényszermunkájuk fejében bért kaptak, ami nyilvánvalóan összefüggésben volt a dohánytermelés speciális követelményeivel. Nem ismerjük a dohányültetvények és az encomiendák összefüggéseit, és főleg nem az itt dolgozó indiánok saját kezelésben levő földjét.

A hatalmas szűzföldek lassú birtokbavétele a XVIII. században kedvezett a földesurak és rabszolgák között kialakuló szerződéses viszony fejlődésének. Ez első sorban a kakaóültetvényeken figyelhető meg, ahol megjelent a sajátos latin-amerikai peón-munkaviszony. A peón nem szabad bérmunkás, egyszerűen a kényszermunka ölt bérmunka jellegét. Ennek ellenére a peonaje-t a rabszolga termelési viszonyok felbomlása egyik termékének kell tekinteni. A rabszolga viszonyok krízisét a földesurak és a kereskedelmi tőke közötti ellentétek kiéleződése és a századforduló nagy

⁸³ F. Brito Figueroa: i. m. 361—385. l.

⁸⁴ Humboldt: Ensayo político sobre la isla de Cuba. La Habana, 1960. 255. l. Francia kiadásban, Essai politique, 278. l.

⁸⁵ F. Brito Figueroa: La estructura económica de Venezuela colonial, 175. l.

élelmezési zavarai jelezték. Ennek a folyamatnak voltak részei a rabszolgafelkelések és a néger rabszolgák egyre sűrűsödő szökései. A szökött rabszolgák, a *cimarrónok* száma a XVIII. század végén 30—40 000 között mozgott.

A régi rend felbomlásának kezdetén, a függetlenségi háború hajnalán bonyolultabb volt a venezuelai társadalom mintsem hogy feudálisnak vagy tőkésnek lehetne minősíteni. Az európai kategóriákat egyébként sem alkalmazhatjuk minden megfontolás nélkül.

*

—Az egyes latin-amerikai monokultúrák vizsgálata eddig nagyonis a nemzeti történetek keretein belül maradt, legfeljebb a kereskedelmi forgalom összefüggéseiben vagy egyes nagy monopóliumok tevékenységével kapcsolatban nyertek szélesebb háttérrel. Fontosságát egyre inkább kezdik felismerni a latin-amerikai kutatók.⁸⁶ Öröndetes, hogy a „fazenda” tőkés jellegében beálló változásokra is kezdenek figyelni. C. Furtado kiemeli, hogy a „nagy tőkés vállalkozás” amely többlettermékét exportálja vagy a bánya- és városi központokba szállítja, a monokultúrák versenye következtében vagy háborús zavarok miatt, könnyen átalakul feudális irányban, esetleg meg is szűnik.⁸⁷ Ugyan ő mutat rá a „pré-kapitalista” birtokfejlődés különböző típusaira. Van olyan, amelyet a földbirtokosok kisajátítása után a közvetítők felépése jellemez, mint ahogy a jezsuita rend felszámolása után Paraguayban történt, vagy más körülmények között Haitiben. Helyesen hívja fel a figyelmet a bányagazdaságnak a mezőgazdaságra gyakorolt hatásaira, amelyek vagy ösztönözték a mezőgazdaság technikai alapjainak a fejlődését vagy megnyitották az utat a mezőgazdasági import előtt, mint pl. Bolíviában.⁸⁸ Világpiaci szinten a monokultúrákkal szoros összefüggésben kell vizsgálni a nagy területek gazdaságát meghatározó és egyformásító fémbányászatot, valamint az extenzív állattenyésztést is (Mexikó, Venezuela, Argentína).⁸⁹ Ilyen szempontból nagyon is jogos a regionális egységek megkülönböztetése, tekintet nélkül arra, hogy a munkaszervezet a rabszolgaságra, a mitára vagy a peonaje-ra épül.

A monokultúrákat hajlamosak vagyunk kizárólag negatív oldaláról szemlélni. Bénító hatása lemérhető abban a mohóságban, amellyel az idegen tőke, éppen a monokultúrák szerkezet résein behatolva, birtokba vette az egyes latin-amerikai országok gazdaságát. Elég utalni az Egyesült Államok tőkeinváziójára a XIX. század második felében a kubai cukor irányában.⁹⁰ Ugyanakkor az iparosítás és a független gazdasági haladás szempontjából rendkívül nagy jelentősége van annak, hogy a latin-amerikai országok egyes termékeket nagy mennyiségben tudnak a világpiacra dobni. Áll ez a szocialista útra lépő Kubára is. A venezuelai „olajmonokultúrának” is megvan ez a pozitív aspektusa.⁹¹ A monokultúra sajátos szerkezeti alapot adott a modern latin-amerikai társadalmak gazdasági életének, amit ugyanúgy adottságként kell kezelni mint a „porosz utas” kelet-európai birtokrendszert, amely a nyugat-európaiaktól eltérő vonásokat kölcsönzött az agrárfejlődésnek. Elérkezettnek látszik

⁸⁶ José Luis Romero: Les problèmes de l'histoire sociale en Amérique latine. Annales 1965. 2. 214. l.

⁸⁷ C. Furtado: Développement et stagnation en Amérique latine. Une approche structuraliste. Annales 1966. 1. 5. l.

⁸⁸ Uo., 8., 16. l.

⁸⁹ Sergiu Bagú: Estructura social de la colonia, 76—77. l.

⁹⁰ J. Le Riverend: Historia económica de Cuba. (2. ed.) La Habana, 1965. 224—225. l.

⁹¹ Vö. E. Lieuwen: Venezuela. Oxford 1961. 110—115. l.

az idő az egzaktabb és rendszeresebb vizsgálatokra a gyarmati korszak vonatkozásában is. Nélkülük nehéz lenne annak bonyolult problematikáját tudományosan megközelíteni.

Mindenekelőtt annak a kutatásnak a folytatását látjuk sürgető feladatnak, amelyet E. Arcila Farias a Mexikó és Venezuela között lebonyolódó XVII—XVIII. századi forgalom feltárásával kezdett meg úttörő módon.⁹² Ilyen pontos felmérés nem létezik az Antillák vonatkozásában, amelyek Venezuelával együtt egy sajátos gazdasági zónát alkottak, Mexikóval a gyűjtőpontban. Le Riverend Kubával kapcsolatban joggal jegyzi meg: „Igen nagy jelentősége volt a gyarmatközi kereskedelemnek, noha általában mellőzéssel kezelik. Gyakran túl nagy hitelt adtak az Indiák Törvényei szövegének, amelyek ellentétben állnak ezzel a kereskedelemmel.” . . .⁹³ Az egyes, sajátos törvényeknek engedelmeskedő regionális gazdasági egységek problémái iránt csak újabban kezd érzékenyvé válni a történetírás.⁹⁴

A Karib-venezuelai zóna termelési problémái terén vetettünk fel néhány kérdést. Maga a kereskedelmi folyamat is csak mexikói-venezuelai viszonylatban ismertebb, ezért a szigetekközi forgalom részletei még további kutatásra várnak. Ismeretlenek a Kuba-Mexikó, Kuba-Dominika közötti kereskedelem adatai, csak általánosan tudunk olyan dolgokról, hogy Havannából Veracruzba dohányt és sőt exportáltak, míg onnan lisztet hoztak be. Havanna közvetített a mexikói-venezuelai kakaókereskedelemben. Mexikó mind a Karib szigetek, mind Venezuela számára olyan második anyaországnak számított gazdasági értelemben. Arcila Farias joggal beszél egy „mexikó gyarmati birodalomról Amerikában”, minthogy a Karib zóna, Venezuela egyaránt innen vette azt a pénzmennyiséget, amely lehetővé tette az európai értékek megvásárlását.⁹⁵ Legfontosabb piacuk (főleg Venezueláé) nem Spanyolország, hanem Mexikó volt, sőt a Fülöp-szigetek is Mexikón, Acapulco kikötőjén keresztül tartották kapcsolataikat az európai piaccal. Mexikó nemcsak pénzzel és gabonával, hanem bizonyos iparcikkkel is el tudta látni a Karib zónát és Venezuelát. A felszabadító háborúk hajnalán Mexikó kereskedelmében az amerika-közi rész elérte a spanyol-európai forgalom volumenét.

Mexikó kereskedői nem foglalkoztak távolsági szállítással, bevárták a spanyol, kubai, venezuelai és más hajókat. A gyarmatok elszakadása után Mexikó kereskedelmi hajóhad hiányában elveszítette az Antillákkal és más amerikai területekkel való intenzív kapcsolatait. Ennek előjátéka volt az, hogy a XVIII. század végén szabaddá vált a gyarmatoknak az anyaországgal és idegen hatalmakkal való kereskedelmi forgalma. Már ekkor fokozott figyelemmel fordultak a caracasi kereskedők Spanyolország, Anglia és más országok felé. A mexikói regionális hegemonia korszaka ezzel véget ért. Ugyanígy lejártszódott egy hasonló folyamat a dél-amerikai gyarmatokon, ahol Peru gazdasági főségére az az 1748-as rendelet mért csapást, amely Buenos Airesnek jogot adott az európai áruk befogadására.⁹⁶

⁹² E. Arcila Farias: Comercio entre Venezuela y México en los siglos XVII y XVIII. México 1950. Jó összképet ad az első fejezet: 13—15. l. Arcila Farias nyomdokain jár J. Le Riverend: Relaciones entre Nueva España y Cuba (1518—1820). Revista de Historia de América. 37—39. sz., 1954. 45—108. l. Vö. még Morales Carrión: Puerto Rico and the Non Hispanic Caribbean. Río Piedras, 1952.

⁹³ La estructura del comercio durante el siglo XVIII. Historia de la Nación Cubana. II. 1952. 240. l.

⁹⁴ J. Vicens Vives: Historia social y económica de España y América. III. 1957. Barcelona. 557—558. l.

⁹⁵ Arcila Farias: Comercio entre Venezuela y México, 19—20. l.

⁹⁶ Emilio Romero: Historia económica y financiera del Perú. Lima 1937. 194. l. Arcila Farias: i. m. 24—27. l.

A Karib térségben és Venezuelában Mexikó főségét a spanyol birodalom kereskedelempolitikája segítette kiformalni és fenntartani. A spanyol monopóliumok, az azok által a gyarmatokra kényszerített alacsony árak sokkal jobban kedveztek a monokultúrának mint az idegenekkel való szabad kereskedelem. Amde a gyarmatok a „nemzeti kereskedelem” korszakából az „idegen kereskedelem” időszakába monokultúrás gazdasági szerkezetükkel kerültek át, a külföldi piaccal való szabad érintkezés pedig nem szükségszerűen mozdította elő a mezőgazdaság „diverzifikálását”, minthogy a sajátos termékek az egész világpiacra keresettek voltak. Akkor azonban már a gyarmatok a világpiac erővonalait és törvényszerűségeit *közvetlenül*, nem a spanyol gazdaságon keresztül követték. A világpiac pedig ekkor már nem kizárólag Nyugat-Európa övezetét jelentette, jelentkezett az USA és más tökéstedő hatalmak is.

A spanyol monopóliumok által meghatározott korszakról kereskedelmi szempontból is ugyanazt állapítja meg E. Arcila Farias, mint amit a monokultúrák vizsgálata alapján mi is leszögeztünk. „Amerika élete sohasem kapcsolódott oly szorosan Európához, mint akkor, egyik történeti pályája nem úgy futott egymás mellett mint két párhuzamos vonalé, amelyek soha nem találkoznak, hanem mintegy ugyanazon test részei voltak.”⁹⁷ A gyarmati korszakban a mai spanyol-amerikai nemzeteknek alig volt gazdasági jellege, csak egy birodalmi keretben és azon belül egyes regionális zónákban játszottak részszerepet. Önállóbb arculatukat az intendatura-rendszer kezdte kialakítani. Venezuela azelőtt hét egymástól meglehetősen független tartomány volt, amelyek között gazdasági ellentétek és vetélkedés folyt. Láttuk Barinas példáját, amelynek dohánytermelését a spanyol dohánymonopólium rendszere kedvezően befolyásolta, és védte Caracas dohányával szemben. Míg az utóbbi számára a spanyol gyarmati uralom elnyomó volt, az előbbi fejlődését előmozdította.

Az 1776-ig tartományokra osztott Venezuela gazdasági életét nem a tartományi „piacok” egymáshoz való kapcsolataiban kell vizsgálni. Az eljárás nem igazodhat az európai sémához: helyi, körzeti és tartományi piacok országos piaccá integrálódása. Fordított irányban kell keresni a gazdasági élet nemzetekre jellemző egységének tényezőit. A spanyol birodalmi piacnak a világpiacra belüli szükségleteiből illetve lehetőségeiből mint általános keretből kiindulva kell megtalálni azt a szűkebb regionális egységet, amelyen belül a későbbi önálló nemzetek termelési és forgalmi rendszere bizonyos szerepet játszott. A nagyobb keretek XVIII. század végétől kezdődő felbomlása alapozta meg a kisebb nemzeti egységek kereteit. A spanyol „felvilágosult” abszolutizmus illetve a fejlettebb hatalmak kereskedelmi túlsúlya volt ennek két legfőbb tényezője.

A nagyobb piaci egységek felbomlásának folyamatát a gazdaságtörténet eddig főleg a forgalom szempontjából tárgyalta. Arcila Farias is annak a kereskedelmi egyensúlynak a fontosságát hangsúlyozta ki, amelyet a spanyol korona fenn akart tartani, majd maga aknázott alá. Az egyensúly-gazdaság példaként tárgyalja a venezuelai és a guayaquili (Ecuador) kakaó összefüggéseit.

Guayaquilben nagyobb mennyiségű kakó termett, a spanyol kormányzat mégis a venezuelait helyezte előtérbe, minthogy ezekben a tartományokban kevés más cikket lehetett termelni a világpiacra, mint Guayaquilben, és környékén más termények is rendelkezésére álltak a gyarmati kormányzatnak. A két kakótermő terület versenyében az anyaország a venezuelai mellé állott, és tiltotta Guayaquil kereskedelmét Mexikóval. 1774-ben Peru és Mexikó között szabaddá vált a forgalom, a kiváló

⁹⁷ Arcila Farias: i. m. 34. l.

és olcsó guayaquili kakó elárasztotta a mexikói és spanyol piacot is.⁹⁸ *A szabadkereskedelmi irányzat érvényesülése így vágta útját a venezuelai kakaó monokultúra további gyors fejlődésének.* A regionális piaci központ, Mexikó kiesése után minden szabályzó tényező megszűnt, a *monokultúrák versenye* bontakozott ki, amelyben az erősebb, a világpiacon olcsóbban termelő felek lettek a győztesek. Ezzel a monokultúrák történetében új korszak következett el, a monokultúrák mósosultak, de továbbra is a kialakuló „nemzeti” gazdaságok alapját alkották, Mindenekelőtt a Karib térségre és Venezuelára áll ez.

A szabadkereskedelem évtizedeiben egymással versenyre lépő monokultúrák területek gazdasági viszonyai és az egymás közötti kapcsolatok fejlődése rendkívül tanulságos az új nemzeti gazdasági keretek kibontakozása szemszögéből. Véleményünk szerint a monokultúrák új elrendeződése a Humboldt-korszak egyik legizgalmasabb fejleménye, amely külön vizsgálatot érdemel. Ezt az új szakaszt elsősorban az európai ipari forradalom által meghatározott termelési, forgalmi és társadalmi tényezők határozták meg. A tőkés Európa tengerentúli terjeszkedésének három évszázados törvényszerűségei jelentősen megváltoztak ekkor. A kereskedelmi tőke régi „interkontinentális mintája” (F. Mauro), amelyben bizonyos hierarchia uralkodott, nem létezett többé.⁹⁹ A XVI—XVIII. században Európa tőkéje gazdasági függésben tartotta Amerikát, Afrika emberanyagának elhurcolása viszont az amerikai, gyarmati gazdaság egyik követelménye volt. Ezután immár Európa nemcsak Amerikán keresztül befolyásolja Afrikát, hanem a közvetlen gyarmatosítás útján is, Amerika maga is két részre válik szét, az észak-amerikai tőke sikeresen veszi át az európai szerepét. Ugyanakkor az európai gyarmati terjeszkedés Ázsia ipari exportáló jellegét megszüntette. A két mérsékelt és három trópusi zónára való gazdaságföldrajzi felosztásnak a korábbi évszázadokra vonatkozóan van népi alapja.¹⁰⁰ A XVIII. század végétől a gazdasági élet fontosabb jelenségeit, köztük a monokultúrákat a tőkés világpiac új szakaszának adottságai között kell számon tartani.

⁹⁸ *Arcila Farias*: i. m. 15., 249—278. j.

⁹⁹ *F. Mauro*: Towards an „Intercontinental Model”: European Overseas Expansion between 1500 and 1800. *The Economic History Review* 1961. I. 7. l.

¹⁰⁰ *F. Mauro* i. cikk 3—4. l. Sok a kvantitatív adathalmazás a történeti irodalomban, e zónák mozgástörvényeit, kölcsönös hatásait még senki nem tette igényes vizsgálat tárgyává. Legjobb esetben olyan művek állnak rendelkezésünkre, mint *H. Chaunu* és *P. Chaunu* 13 kötetes *Séville et l'Atlantique 1504—1650* és *Les Philippines et le Pacifique des Ibériques* (2 kötet) c. művei, amelyek a kvantitatív szemlélet rabjai maradnak. *F. Mauro* is ezen belül maradván akar bizonyos összefüggések tisztázásával szempontokat adni módszertani cikkeiben.

T. WITTMAN

ACERCA DE LA HISTORIA DE LOS MONOCULTIVOS
EN EL ÁREA CARIBE Y VENEZUELA (SIGLOS XVI—XVIII)

(Resumen)

92 n

101 n

Al aportar algunos datos a la historia de los productos predominantes de las islas Caribes y Venezuela en la época colonial no cesamos de insistir sobre la importancia de investigar las conexiones del conocido triángulo económico Europa Occidental-América Latina-África. El naciente capitalismo de Europa, su demanda de materia prima y sus empresas coloniales, la oferta de mano de obra esclavista de África y los monocultivos de América Latina forman un conjunto „macro-económico” en el seno del mercado mundial. La economía de las Antillas se destaca en mostrar algunos especiales aspectos de estas correlaciones.

A lo sumo en las Antillas francesas se puede hablar de una tendencia de monocultivo tabacalero hasta la segunda mitad del siglo XVII. Para este tiempo se desarrolló la economía esclavista de plantaciones azucareras en Brasil que se vió obligada a ceder la primacía al monocultivo azucarero incipiente en las Antillas francesas e inglesas. En las Antillas Mayores, con excepción de Jamaica y Haití, no predominaba el azúcar en el siglo XVIII, en las Antillas españolas este género de monocultivo no se desarrolló hasta el siglo siguiente. El café y el añil siguieron en importancia el azúcar y el tabaco. Como en las Antillas francesas también en Venezuela el cultivo tabacalero se halló destronado en el siglo XVII, el vencedor fue el cacao que echó la base de un monocultivo orientado al mercado mundial. Nuestras modestas observaciones se refieren al papel del mercado mundial desempeñado en el determinar la economía del Caribe y de Venezuela.

Contrariamente al régimen esclavista de la antigüedad, América Latina de los siglos XVI—XVIII se había abastecido de la mano de obra necesaria por vía de la circulación comercial. El esclavo mismo es mercancía, elemento de la economía mercantil dentro de la estructura de economía natural, y al mismo tiempo fuente de plusvalía capitalizada. Se infiltran en la economía natural los hilos del capitalismo. Que es más, los productos del trabajo esclavista como mercancías se echan en el movimiento circular del capital industrial de Europa Occidental. Por eso pueden tomarse por capitalistas los propietarios de las plantaciones esclavistas quienes se hallan dentro del mercado mundial basado sobre el trabajo libre. No cesamos de insistir sobre las conexiones entre el desarrollo del capital industrial de Europa relacionado con las rivalidades comerciales de las grandes potencias y el de la producción de plantaciones esclavistas en la zona antillana. En general la investigación de la economía de América Latina en el marco del mercado mundial nos impone plantear algunas cuestiones de un modo más complejo que tratando de solucionar los problemas según los principios de los fisiócratas franceses del siglo de la Ilustración.

El problema de importancia capital es el siguiente: el desarrollo de las relaciones capitalistas de producción de los países colonizadores y sus competencias navales cómo determinan el provecho de los plantadores hispanoamericanos. Si la demanda de los artículos tropicos decrece algo por parte del mercado occidental, los países bálticos y los Estados Unidos lo igualan al fin del siglo XVIII. Tampoco la industria y comercio que florecieron en Cataluña junto con el creciente interés del capital de Inglaterra parecen apoyar la observación de Haring en cuanto a la disminución de la demanda de dichos productos. El empobrecimiento de la oligarquía azucarera en las Antillas inglesas no fue conectado con la merma de la producción, mucho más con el avance del capital comercial metropolitano.

La dependencia de los monocultivos plantadores del capital europeo es un fenómeno contradictorio. Dentro del intercambio colonial la industria y el comercio de las potencias colonizadoras forman un factor estimulante y restrictivo al mismo tiempo. Su papel impulsivo posibilitó el desenvolvimiento de los estratos interesados en el movimiento emancipador. La antítesis ideológica del

monocultivo se manifestó en el programa de „diversificación de la agricultura” representado también por A. Humboldt. En Venezuela la Sociedad Económica de Amigos del País en 1830 insiste en „hacer ensayos y pruebas acerca del cultivo de nuevas plantas útiles” y pide „medidas que deban tomarse para evitar aquí (en la agricultura) el monopolio”. A pesar de eso el cultivo del tabaco se ha considerado como la base de las finanzas públicas. Estas ideas pertenecen a un nuevo período de la historia del monocultivo.

Metodológicamente no es sin peligro hablar de la economía hispanoamericana en general. Parece preferible distinguir varias unidades regionales monoprodutoras y examinar el comercio entre estos polos que es casi completamente desconocido. Habrá de continuarse el ensayo de historia del comercio intercolonial comenzado por E. Arcila Fariás. No solo los monocultivos sino también las condiciones geográficas muy especiales de Hispanoamérica subrayan su necesidad, preferentemente en el Caribe donde el estado subdesarrollado de la estructura económica y la posición mediadora de las islas hizo indispensable el intercambio interamericano bajo la hegemonía de Nueva España.

A pesar del aspecto históricamente desfavorable del monocultivo, este régimen económico tiene la ventaja de poder echar en el mercado mundial grandes cantidades de mercancías lo que puede facilitar el desarrollo de la vida económica de las Antillas, hasta en el caso de la Cuba de nuestros días. El monoproducido como fuente de acumulación puede servir de medio para dar una base más ancha a la estructura de producción.

Al recapitular los resultados de las investigaciones referentes al desarrollo de los monocultivos en el área Caribe y Venezuela hasta el giro que fue marcado por el establecimiento de las intendencias y el decreto de comercio libre intercolonial, no intentamos más que enfocar los problemas del aspecto productor de la economía de esa unidad regional que con la zona Caribe como su centro y con México, su foco comprendió además de las Antillas también Maracaibo, Cumaná, Guayana, la Venezuela actual. El monocultivo cubano y venezolano muestran los síntomas de cambio estructural en el momento cuando el comercio libre posibilita y produce la competencia de los monoproducidos de los varios centros. La historiografía trató hasta ahora sólo el aspecto comercial de la desintegración de las grandes unidades económicas (imperio, zonas) sobre las ruinas de las cuales se estaban construyendo las entidades económicas nacionales. El proceso es contrario al de Europa donde se había cumplido la integración de los pequeños mercados hasta formarse el mercado nacional. El monocultivo de carácter capitalista y sus transformaciones constituyen un factor primordial en el proceso de formación de los mercados nacionales de Hispanoamérica.